

УДК 316.6

DOI: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).161](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).161)

Хазратова Нігора Вікторівна

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної та практичної психології,
Національний університет “Львівська політехніка”,
м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-1471-3234
monz_3@ukr.net

ГЕНДЕРНІ І ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФРУСТРАЦІЙНИХ РЕАКЦІЙ НА ПОРУШЕННЯ ПРИВАТНОСТІ

Метою дослідження був аналіз гендерних і вікових особливостей переживання приватності та встановлення специфіки фрустраційних реакцій на порушення приватності. Методологічно дослідження ґрунтується на наукових підходах до психології приватності (викладеного в працях І. Альтмана, А. Джила, С. К. Нартової-Бочавер), а також на гендерному підході. Вираженість та інтенсивність фрустраційної реакції особистості на порушення приватності пов'язані з гендерними і віковими характеристиками. Фемінні гендерні ролі передбачають толерантнішу реакцію на порушення приватності і переживання відповідної фрустрації в менш конфліктній формі над відміну від маскулінних. Результати емпіричного дослідження показали, що вимушене порушення приватності в оселях під час карантину (весна 2020 р.) спричинило високий рівень суб'єктивного дискомфорту в діагностованих з високим рівнем маскулінності і значно нижчий – у діагностованих з високим рівнем фемінності. Специфіка фрустраційних реакцій на порушення приватності змінюється з віком. У дитинстві просторові межі формуються в міру сепарації від батьків. Підлітковий та юнацький вік передбачають більшу толерантність до порушення приватності, ніж зрілий. Особам літнього віку притаманні, з одного боку, висока прихильність до приватності, а з другого – компенсаторна поведінка внаслідок переживання самотності. Обмеження дослідження пов'язані з можливостями збирання емпіричних даних наприкінці карантину навесні 2020 року. Результати дослідження можна використати для розроблення: 1) психологічних рекомендацій щодо впровадження просторових обмежень (наприклад, під час карантинних заходів); 2) профілактики конфліктів, спровокованих порушенням приватності. Перспективою подальших досліджень проблеми фрустраційних реакцій на порушення приватності є визначення “нормативних” для різних гендерних культур і субкультур моделей просторової поведінки.

Ключові слова: потреба в приватності; депривація приватності; фрустрація приватності; гендерні ролі; порушення приватності.

GENDER AND AGE PECULIARITIES OF FRUSTRATIVE REACTION TO PRIVACY VIOLATION

Nigora V. Khazratova

Doctor of Psychology, Docent,
Professor of Department of Psychology
National University “Lviv polytechnic”
Lviv, Ukraine

ORCID ID 0000-0002-1471-3234

monz_3@ukr.net

The aim of our study was to analyze the gender and age peculiarities of the experience of privacy and to find out the specifics of frustration reactions to privacy violation. Methodologically, the study is based on scientific approaches to the psychology of privacy (due to the works of I. Altman, A. Gill, S. K. Nartova-Bochaver); as well as on a gender approach. The severity and intensity of the person's frustration reaction to the privacy violation are related to the gender and age characteristics. Feminine gender roles dictate higher tolerance of privacy violations and higher tolerance of this frustration than masculine. The results of the empirical study showed that forced violations of privacy in homes during quarantine (spring 2020) caused a high level of subjective discomfort in those diagnosed with a high level of masculinity and much less in those diagnosed with a high level of femininity. The peculiarities of frustration from privacy violations change with age. In childhood, spatial boundaries are formed gradually, depending on separation from parents. Teenage age and adolescence provide greater tolerance for privacy violations than adulthood. Elderly people have, on the one hand, a high commitment to privacy, and on the other – compensatory behavior due to the experience of loneliness (violation of someone else's privacy). The limitations of the study are related to the possibility of collecting empirical data at the end of quarantine in the spring of 2020. The results of the study can be used in the development of 1) psychological recommendations for the implementation of spatial restrictions (for example, during quarantine measures); 2) prevention of conflicts provoked by privacy violations. The prospect of further research on the problem of frustration reactions to privacy violations is to define “normative” models of spatial behavior for different gender cultures and subcultures.

Keywords: need for privacy; deprivation of privacy; frustration of privacy; gender roles; privacy violation.

Постановка проблеми. Тенденції урбанізації і глобалізації в сучасних суспільствах призводять до зменшення приватності і зростання публічності життя особистості. Інструменти сучасної комунікації – телевізор, інтернет, соціальні мережі – виводять нас у простір публічності навіть в індивідуальному помешканні. Усе це збільшує нормативність поведінки, посилює зовнішній контроль, а найголовніше, мінімізує ресурс особистості для відновлення его-ідентичності. Особистість переживає системну фрустрацію потреби в приватності.

Карантинні заходи, зумовлені пандемією-2020, об'єктивно призвели до загострення фрустрації потреби в приватності внаслідок необхідності залишатися вдома усім членам сімей одночасно і надовго незалежно від умов спільного проживання. Карантинні заходи фактично “стиснули” приватний простір у перенаселених помешканнях, спричинили неминучі порушення приватності. Усе це, як повідомляли ЗМІ, спонукало зростання кількості сімейних конфліктів, розлучень, випадків сімейного насилля.

Реагування особистості на одиничні /регулярні /постійні порушення приватності, специфіка переживання фрустрації залежать як від гендерних, так і віково-психологічних характеристик особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Проблема фрустрації потреби в приватності сучасного мешканця стандартного мегаполісу є недостатньо вивченою, хоча чимало авторів (зокрема, А. Зіммель, М. Лібман, С. К. Нартова-Бочавер, С. Хейдметс) приділяли їй увагу. Вони досліджували її як у контексті просторової психології, так і психології виховання, гендерної психології тощо.

Поняття приватності, у тому значенні, у якому воно здебільшого використовується в психології (Altman, 1975; Altman, & Wohewill, 1978; Gill, 1974), означає контроль особи за відкритістю – закритістю для чужих свого власного життя (території, організації часу і простору тощо), можливість усамітнення, можливість збільшувати або зменшувати на власний розсуд прозорість свого життя для інших. І. Альтман, один з перших дослідників психології приватності, розглядав групи чинників, що впливають на формування особистого простору: індивідуальні (стать, вік, соціально-економічний статус, раса), особистісні

(креативність, інтелект, потреба в досягненнях і спілкуванні, особистісні вади, фізичний стан), міжособистісні (атракція, численні міжособистісні впливи, структура відповідної соціальної групи) і, нарешті, ситуаційні – функції і завдання групи, в якій перебуває суб'єкт (Altman, 1975).

Спостерігаючи вікову динаміку особистого простору людини, І. Альтман відзначав його недостатність у ранньому і дошкільному вікових періодах, унаслідок чого маленькі діти часто підходять до інших людей надто близько і, так само, не можуть закритися (захиститися) від їхніх фізичних дій. Це стосується як хлопчиків, так і дівчаток. Отже, у ранньому дитячому віці незалежно від гендерної належності потреба в приватному просторі є ще нерозвинутою. Поширена думка, згідно з якою така толерантність до порушення особистого простору загалом й інтимної зони зокрема відбиває недостатню потребу малих дітей у сепарації від дорослого, домінування симбіотичних стосунків з матір'ю. Справді, у багатьох дітей реальне подолання прагнення до симбіотичних стосунків відбувається доволі пізно – у п'ять-шість років. У міру дорослішання, від шести до дванадцяти років, діти починають віддавати перевагу окремому місцю на противагу місцю в спільному колі, тобто потреба в особистому просторі починає чітко виявлятися і виражати себе (Altman, & Wohewill, 1978; Нартова-Бочавер, 2005).

Феномен гендеру (що означає соціальну стать, точніше – соціальний вияв біологічної статі особи, заломлений крізь призму відповідних соціальних стереотипів, зокрема стереотипів “маскулінності” і “фемінності») відіграє значну роль у формуванні будь-якої соціальної поведінки загалом (Вет, 1983; Говорун, & Кікінеджи, 2004). Тому важливо з'ясувати специфіку його впливу на фрустраційні переживання в ситуаціях, коли особиста приватність порушена або депривована. Вивчення такої специфіки дасть змогу відкрити ресурси маскулінності / фемінності / андрогінності в ситуаціях фрустрації потреби в приватності.

Як було встановлено під час багатьох досліджень, чоловіки у своїй поведінці більше дотримуються гендерної типовості. Жінка частіше відступає від правил своєї статі (наприклад, мати може бути то поступливою, то суворою), що було зафіксовано в поведінці не лише дорослих жінок, а й дівчат. Чоловіки ж мають бути неодмінно маскулініми (мужніми, суворими тощо) (Говорун, & Кікінеджи, 2004).

Виявлено деякі гендерні особливості встановлення міжособової дистанції. Так, І. Альтман і його послідовники виявили, що: 1) дівчатка в ранньому віці встановлюють більш стабільну соціальну дистанцію, що зумовлюється їхнім більш раннім, ніж у хлопчиків, засвоєнням відповідних правил; 2) чоловікам потрібен більший особистий простір, ніж жінкам; 3) і ті, й інші встановлюють більшу дистанцію щодо чоловіків, ніж щодо жінок (Altman, & Wohewill, 1978; Зіммель, 1979; Нартова-Бочавер, 2005).

Цікавими видаються дані щодо індивідуальної, зокрема гендерної, варіативності в організації особистого простору під час вивчення патології особистості. Так, М. Горовиць, Д. Даф і Л. Стреттон, “маскуючи” тест на рівновагу, пропонували хворим на шизофренію наблизитися або до вішака для капелюхів, або до живої людини. Виявилось, що хворі підходять ближче до вішака, ніж до людини, і при цьому варіативність дистанції у жінок є значно вищою, аніж у чоловіків (Horowitz, Duff, & Stratton, 1964).

Л. Вайнштейн з'ясував, що найбільшу дистанцію встановлюють, незалежно від гендерної належності, здорові, але психологічно травмовані люди у стані високої тривожності (Нартова-Бочавер, 2005).

Мета статті – аналіз гендерних і вікових особливостей переживання приватності та з'ясування відповідної специфіки фрустраційних реакцій на порушення приватності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вочевидь, реакції на фрустрацію потреби у приватності, як і гострота цієї потреби, змінюються з віком.

У ранньому та дошкільному дитинстві потреба в приватності ще мало виражена, дитина рідко відстоює свою міжособисту дистанцію; у шкільному віці просторові межі та кордони формуються поступово, у міру психологічної сепарації від батьків.

Відомо, що в підлітковому і юнацькому віці стійкість до деяких несприятливих зовнішніх, зокрема середовищних, подразників є вищою, ніж у дорослому, зрілому віці. Це стосується перенаселеності та надмірної публічності власного життя, щодо яких особи юнацького віку нерідко виявляють вищу толерантність, ніж дорослі люди. Це можна проілюструвати поширеною в нашому (і західному також) соціумі практикою поселення юнаків-студентів протягом навчання в гуртожитки, де вони проходять черговий етап соціалізації в умовах зниженої приватності. Толерантність до браку приватності можна пояснити особливостями юнацького віку, які дають широкі можливості для компенсації цих негативних переживань. У цей віковий період можливості людини – фізичні, соціальні, інтелектуальні – і далі суттєво зростають. Це сприяє вірі в досяжність життєвих цілей. Перешкоди сприймаються як тимчасові, а пластичність психіки юнацького віку дає змогу компенсувати дискомфорт виробленням відповідної звички.

Водночас проживання в гуртожитках людей зрілого і похилого віку, хоч і трапляється в нашому суспільстві, але вважається небажаним (і певною мірою свідчить про фінансову неуспішність цих людей). У зрілому віці, порівняно з дитячим і юнацьким, зростає визначеність життєвих цілей і цінностей, цілі набувають реалістичності, життєві перспективи прояснюються. Тому компенсація браку приватності в дорослому і зрілому віці здійснюється за рахунок чіткої антиципації того часового проміжку, протягом якого буде реалізована (задоволена) потреба у відповідній території і буде відновлено особистий простір, необхідний для нормальної життєдіяльності.

У похилому віці гострота фрустраційних реакцій зумовлюється індивідуальними особливостями кожної конкретної людини більшою мірою, ніж в інших вікових групах. Похилий вік характеризується поступовим зниженням стійкості до порушення звичної для людини приватності. Цьому віковому етапу притаманні зниження можливостей у різноманітних сферах, дезадаптаційні тенденції. Захисні сили організму, зокрема й психологічні, слабнуть, і стійкість до сильних зовнішніх середовищних подразників, особливо негативних, поступово знижується. Через зменшення пластичності зростає ригідність сприйняття реальної дійсності, а також ригідність побутових звичок. Тому можливість компенсувати брак приватності новою звичкою є мінімальною. Надмірна публічність у такому віці особливо виснажує людину. Разом з тим важливою психологічною проблемою в цьому віці є самотність, унаслідок чого люди похилого та літнього віку самі бувають схильні порушувати приватність інших (не завжди успішно через віковий егоцентризм). Тому представникам цієї вікової категорії нерідко доводиться розв'язувати водночас і проблему збереження приватності, і проблему самотності. Частково компенсувати гостроту переживання і браку, і надлишку приватності може так звана життєва мудрість, що є особливим новоутворенням цього вікового етапу.

Отже, вікова специфіка емоційно негативних реакцій на такий особливий фрустратор, як брак приватності, багато в чому залежить від того, у який спосіб людина може компенсувати його. Психологічні ресурси компенсації змінюються залежно від вікового періоду.

Фрустраційні реакції на порушення приватності різняться також залежно від гендерних відмінностей. Це пов'язано як з особливостями фемінних – маскулінних – андрогінних реакцій на фрустрацію взагалі, так і на такий специфічний стресор, як порушення особистої приватності.

У традиційних культурах уявлення про маскулінність і фемінінність різко диференційовані і сконструйовані за принципом бінарної опозиції. Крім того, ці категорії збудовані ієрархично за домінуючою ролі маскулінності. Вважається, що чоловіча гендерна роль більшою мірою, ніж роль жінки, спонукає до самостійного вирішення проблем.

Відповідно, маскулінна роль передбачає низький рівень самозвинувачення (у тому числі в ситуації фрустрації) і схильність до гетероагресії як реакції на порушення приватності. Натомість для жінок більш характерними є аутоагресія, тенденції самозвинувачення, екстернальність. Це дає змогу робити певні узагальнення з приводу

фрустраційного реагування “типових жінок” на порушення приватності: більш толерантне ззовні, більш полезалежне. Водночас їм може бути притаманна вища варіативність поведінки та гнучкість у розв’язанні проблеми порушення їхнього особистого простору через велике розмаїття соціальних ролей, які доводиться виконувати жінкам.

Гендерний стереотип маскулінності відіграє загалом негативну роль, оскільки змушує чоловіків поводитися негнучко й одноманітно. Типова маскулінна реакція передбачає вияв мужності і стійкості під впливом стрес-факторів, що легко може призвести до емоційного вигорання. Тому замість байдужого ігнорування порушення особистої приватності особистість із високим рівнем маскулінності може виявляти особливу чутливість до фрустрації такого роду.

Карантинні заходи навесні 2020 р., зумовлені пандемією, об’єктивно призвели до загострення фрустрації потреби в приватності внаслідок необхідності залишатися вдома усім членам сімей одночасно і довго незалежно від умов спільного проживання. Карантинні заходи фактично “стиснули” приватний простір у перенаселених помешканнях, спричинили неминучі порушення приватності. Усе це, як повідомляли ЗМІ, призвело до зростання кількості сімейних конфліктів, розлучень, випадків сімейного насилля.

Водночас нескладно припустити, що гострота переживання порушень приватності під час карантину різнилася залежно від віку та гендерної ролі. Ми провели емпіричне дослідження, щоб вивити:

1) рівень суб’єктивного комфорту в умовах “карантинного простору” – як приватного, так і публічного (за авторським опитувальником),

2) рівень фемінності/маскулінності/андрогінності діагностованих (за тестом С. Бем).

До вибірки увійшли 120 респондентів віком від 17 до 68 років. Дослідження проводилося наприкінці карантину, у червні 2020 р. За результатами тестування за методикою виявлення рівня фемінності/маскулінності/андрогінності С. Бем було сформовано певний континуум значень, де кожному діагностованому був приписаний деякий рівень фемінності, андрогінності, маскулінності. Після цього з вибірки було відібрано по 20 діагностованих з високими значеннями маскулінності, фемінності, андрогінності. Відтак ми проаналізували, яка частина із цих 60 діагностованих переживає сильний суб’єктивний дискомфорт у “карантинній” ситуації порушень приватності. Зокрема, було з’ясовано, яка кількість людей з високими показниками фемінності, маскулінності, андрогінності переживає виражений суб’єктивний дискомфорт через брак приватності та відповідну фрустрацію (табл.).

Таблиця

Переживання вираженого суб’єктивного дискомфорту через брак приватності у діагностованих з високим рівнем фемінності/маскулінності/андрогінності (у %)

М/Ф/А	Вік	Юнацький	Зрілий	Похилий
М		25	45	30
Ф		15	40	25
А		20	35	30

Отже, як показують отримані дані, найбільший суб’єктивний дискомфорт від фрустрації потреби в приватності переживають маскулінні діагностовані (усі 100 відсотків). З них найбільше людей зрілого віку і найменше – юнацького. Що ж до діагностованих з переважанням фемінних властивостей, то вони меншою мірою відчувають аналогічний дискомфорт, так само як і андрогенні особи. Прикметно, що практично для всіх вікових груп зберігається тенденція: більшість людей, що відчувають сильний дискомфорт, це особи зрілого віку; найменше таких серед осіб юнацького віку.

Гендерні та вікові особливості реагування на фрустрацію опосередковані впливом культури. Є культури, у яких приватність у всіх її формах культивується і плекається, а є культури протилежного спрямування, де повага до приватності мінімізована. Різні гендерні культури та субкультури задають моделі “чоловічої” і “жіночої” просторової поведінки.

Практична значущість дослідження полягає в доцільності застосування його результатів для розроблення: 1) психологічних рекомендацій щодо впровадження просторових обмежень (наприклад, під час карантинних заходів); 2) профілактичних заходів, спрямованих на запобігання конфліктам та випадкам сімейного насилля, спровокованих порушенням приватності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вираженість та інтенсивність фрустраційної реакції на порушення приватності залежать від гендерних і вікових характеристик особистості. Вони впливають на специфіку переживання потреби в приватності, а також фрустраційного реагування на її порушення.

Фемінні гендерні ролі передбачають більш толерантну реакцію на порушення приватності і переживання відповідної фрустрації в менш конфліктній формі. Маскулінні ролі спонукають особу бути чутливішою до порушення приватності, активніше боронити свої особисті кордони та відстоювати міжособову дистанцію.

Результати емпіричного дослідження показали, що вимушені порушення приватності в оселях під час карантину спричинили високий рівень суб'єктивного дискомфорту в діагностованих з високим рівнем маскулінності і менший – у діагностованих з високим рівнем фемінності.

Важливими є також вікові характеристики. У дитинстві просторові межі та кордони формуються поступово, у міру сепарації від батьків. Підлітковий та юнацький вік передбачають більшу толерантність до порушення приватності, ніж зрілий. Особам літнього віку притаманні, з одного боку, висока прихильність до приватності, а з другого – компенсаторна поведінка внаслідок переживання самотності (яка може виявляти себе в порушенні чужої приватності).

Межі допустимого-недопустимого в порушенні приватності і реагуванні на фрустрацію часто визначає гендерна культура. Вона задає моделі просторової поведінки, притаманної традиційним соціальним ролям чоловіка і жінки. Сюди належать як моделі фрустраційного реагування на порушення приватності, так і моделі поведінки вторгнення в чужий особистий простір. Визначення “нормативних” для різних гендерних культур і субкультур моделей просторової поведінки є перспективою подальших досліджень проблеми фрустраційних реакцій на порушення приватності.

Список використаних джерел

- Говорун, Т. В., & Кікінеджи, О. М. (2004). *Гендерна психологія*. Київ: Видавничий центр “Академія”.
- Нартова-Бочавер, С. К. (2005). *Психологическое пространство личности*. Москва: Прометей.
- Хейдметс, М. (1988). Феномен персонализации среды: теоретический анализ. В *Х. Миккин. Средовые условия групповой деятельности* (с. 4–49). Таллинн: ТПИ.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior. Privacy, personal space, crowding*. Monterey: Brooks/Cole.
- Altman, I., & Wohlwill, J. F. (Eds.). (1978). *Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research. Vol. 3, Children and the Environment*. N.Y.: Plenum Press.
- Bem, S. (1983). Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development. *Journal of Women in Culture and Society*, 8 (4), 598–615.
- Gill, A. (1974). *Environmental Personalization in Institutional Setting*. N.Y.: HC.
- Horowitz, M. J., Duff, D. F., & Stratton, L. O. (1964). Body-buffer zone. *Archives of General Psychiatry*, 6, 651–656.
- Leibman, M. (1970). The effects of sex and race norms on personal space. *Environment and Behavior*, 2, 241–280.

References

- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior. Privacy, personal space, crowding*. Monterey: Brooks/Cole. (in English)
- Altman, I., & Wohlwill, J. F. (Eds.). (1978). *Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research. Vol. 3. Children and the Environment*. N.Y.: Plenum Press. (in English)
- Bem, S. (1983). Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development. *Journal of Women in Culture and Society*, 8 (4), 598–615. (in English)
- Gill, A. (1974). *Environmental Personalization in Institutional Setting*. N.Y.: HC. (in English)
- Horowitz, M. J., Duff, D. F., & Stratton, L. O. (1964). Body-buffer zone. *Archives of General Psychiatry*, 6, 651–656. (in English)
- Hovorun, T. V., & Kikinedzhi, O. M. (2004). *Henderna psykholohiya* [Gender psychology]. Kyiv: Vydavnychy tsestr "Akademiia". (in Ukrainian)
- Kheydmets, M. (1988). Fenomen personalizatsii sredi: teoreticheskiy analiz [The phenomenon of personalization of the environment: a theoretical analysis]. In Kh. Mikkin, *Sredovyye usloviya gruppovoy deyatelnosti* (pp. 4–49). Tallinn: TPI. (in Russian).
- Leibman, M. (1970). The effects of sex and race norms on personal space. *Environment and Behavior*, 2, 241–280. (in English)
- Nartova-Bochaver, S. K. (2005). *Psikhologicheskoye prostranstvo lichnosti* [Psychological space of personality]. Moscow: Prometey. (in Russian)